

De rechtspraak der Possoërs onder het Indisch Gouvernement

DOOR

Dr. Alb. C. KRUYT

Overdruk uit „Koloniale Studiën”

No. 3, 8ste jaargang. Juni 1924.

Bibliotheek
NEDERL. ZENDINGSCHOOL
OEGSTGEEST

UBU

PKB

1007

G. Kolff & Co. Weltevreden.

De rechtspraak der Possoërs onder het Indisch Gouvernement.

door

DR. ALB. C. KRUYT.

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat men van de minder op den voorgrond tredende volken der Buitenbezittingen in Indië de gedachte koesterde, dat hun adat- of rechtstelsel niet veel meer was dan kinderspel, en dat men zonder meer daarin veranderingen kon aanbrengen. Zoo heeft men indertijd ook van de Minahassers gedacht, en zonder veel nadenken heeft men aan deze menschen allerlei Westersche gebruiken opgelegd, die de gezonde ontwikkeling van het volk in den weg stonden. Thans weten we, dat het heele adatstelsel van een volk, hoe primitief ook, één geheel vormt als het gevolg van een bepaalde manier van denken dezer menschen en van een bepaalde beschouwing van hunne omgeving en de natuur, van de toestanden, waaronder zij leven. Die rechtsgebruiken berusten op het billijkheidsgevoel van de menschen, en ontleenen hunne heiligheid aan de omstandigheid, dat de voorouders die gebruiken reeds in acht genomen hebben, zoodat het nu levend geslacht geen veranderingen daarin mag aanbrengen, zonder daarvan de schadelijke gevolgen te ondervinden, als een straf van de voorouders.

De beginselen van dat recht zijn: vergoeding van aangerichte schade aan een enkel persoon, of aan den stam; verhinderen, dat een kwaaddoener opnieuw kwaad doet, niet om een afschrikwekkend voorbeeld te geven, maar om een rechtsvertreder tegen te houden om opnieuw het recht aan te randen.

De eenige autoriteit die deze rechtsgebruiken hebben is de goddelijke oorsprong, die er aan wordt toegeschreven. Verder houdt men zich aan die rechtsbepalingen, en onderwerpt zich aan Kol. Studiën

Bibl. Hendrik Kraemer Inst.

1.



7110 011 8705

de straffen, die bij overtreding worden opgelegd, de een omdat het gevoel van recht sterk bij hem spreekt, de ander, omdat het gemeenschapsgevoel hem dringt om niet anders te zijn dan de anderen, een derde, omdat hij vreest voor de onaangenaamheid met zijne dorps- of stamgenooten, die het in hem zullen veroordeelen, dat hij zich niet aan de adat onderwerpt.

In een maatschappij, als de Toradja'sche was vóór de komst van het Gouvernement, moest ieder zijn eigen recht zoeken. Er waren overtredingen van de adat, waarvan de gevolgen schadelijk werden geacht voor den heelen stam. Wanneer bijvoorbeeld iemand het hield met een bloedverwante, met wie hij naar de adat niet mocht huwen, dan werd de berechting van deze bloedschande door den stam gezocht, omdat de gevolgen van zulk een daad voor allen schadelijk zouden zijn. Men verwachtte toch niet anders, dan dat ten gevolge daarvan een groote droogte zou ontstaan, die het gewas van allen te gronde zou richten.

Zoo was een aanklacht van tooverij, hekserij, weerwolverij, geen privaatzaak, maar daarbij was de heele stam betrokken, omdat allen aan de kwade gevolgen daarvan bloot stonden. Dan werd de gansche stam in de zaak betrokken, en de schuldige werd gedood.

Maar overigens zoekt ieder persoonlijk zijn eigen recht. De beledigde gaat naar den schuldige toe, en tracht hem van zijne schuld te overtuigen. Zijn er ooggetuigen voorhanden, dan valt er niet te ontkennen; maar is dit niet het geval, dan ontkent de overtreder zijn schuld, zoekt althans allerlei uitvluchten, geeft redenen op waarom hij zoo gedaan heeft, en tracht zelfs op deze wijze het recht aan zijne zijde te krijgen. Wanneer klager en aangeklaagde even vlug ter tale zijn, wordt het een duel met woorden, waaraan geen einde komt.

Niet ieder echter was genoegzaam bespraakt en vlug van gedachte om de argumenten van den ander te ontzenuwen. Daarom riep hij de hulp in van een dorpsgenoot, die dit wel was. Als regel was dit het dorps hoofd, want een van de redenen waarom men hem stilzwijgend tot het hoofd van de dorpsgemeenschap had gemaakt, was juist zijn welsprekendheid, zijn slagvaardigheid in het debat. De tegenpartij had dan vaak ook een woordvoerder gekozen. Wanneer het een eenigszins belangrijke zaak gold, en de aanklager en de aangeklaagde behoorden tot verschillende gemeenschappen, dan

was zulk een rechtsgeding een groote gebeurtenis in de Possosche samenleving.

Beide partijen kwamen dan samen op een afgesproken plaats om over de zaak te spreken. Maar men zat niet bij elkaar: dit was te gevaarlijk, want men was gewapend, en een onvertogen woord zou de hartstochten kunnen doen ontbranden, en dan zou men handgemeen raken, voordat men het wist. Bovendien kon men eerst overwegen wat men zou antwoorden, wanneer men onder elkaar was. Daarom nam de eene partij haren intrek in den dorpstempel, en de andere schoot zich op in de smidse, wanneer de plaats van samenkomst een dorp was. Hield men de besprekingen in het veld, dan bouwde men zijne hutten op eenigen afstand van elkaar.

Aan de zijde van den aanklager waren een paar jonge mannen gekozen, die zich hadden doen kennen als betrouwbaar, slim en goed ter tale. Deze werden gebruikt om de woorden hunner partij aan die van den aangeklaagde over te brengen, en het antwoord er op in ontvangst te nemen. Ik behoef u niet te zeggen, dat er veel van deze zendelingen afhing; want van de wijze waarop zij de woorden overbrachten, hing de stemming der lieden vaak af. Ze konden er wat afdoen, of de woorden aandikken. Deze zendelingen liepen dan vaak dagen aaneen tusschen de beide kampen heen en weer, en soms kwam men dan toch niet tot een resultaat.

Redeneeringen, die voor ons niet opgaan, gelden voor den Possoër als juist. Ik wil hiervan een paar voorbeelden noemen: eene slavin was van haar meester weggelopen, en in het huis van een voornaam man geklommen. Daar had zij een gordel met voorbehoedmiddelen genomen, en in het vuur geworpen. Het was een oud recht van slaven om wanneer zij minder goed behandeld waren door hun heer, bij een ander hun toevlucht te zoeken. Daar maakte zulk een voortvluchtige slaaf dan iets stuk. Als dan de echte heer zijn slaaf kwam opeischen, zei de nieuwe meester: „Gij kunt hem wel terugkrijgen, maar dan moet gij mij eerst vergoeden, wat hij van mij bedorven heeft; daarvoor eisch ik een buffel”. Als de buffel dan betaald was, keerde de slaaf naar zijn oorspronkelijken heer terug. In het geval nu, waarvan ik sprak, eischte de man tot wien de slavin was gevlucht, eene ongehoord hooge vergoeding voor zijn verbrande talisman; men had daarmee wel vier slaven kunnen koopen. De vroegere heer der slavin gaf de zaak in handen van een bekwamen

stamgenoot, maar deze was niet in staat om iets van den eisch af te dingen, want de eischer beweerde, dat in den gordel behalve middelen, die hij tegen hoogen prijs van vreemdelingen had gekocht, ook een kies van zijn overleden vader was geweest, waaraan hij onberekenbare waarde hechtte. Wel vermoedde de rechter, dat dit gejoekt was, maar het geval op zichzelf voelde hij ook als een reden tot het eischen van eene hooge boete. De slavin bleef dus bij haar nieuwen meester.

Een ander voorval: Iemand komt een ander spreken over een diefstal, dien deze zou hebben gepleegd. De beklaagde ontkent, maar staat heel zwak in zijn bewijsvoering. Bij de eerste „zitting” komt de zaak niet tot een einde, en zie, als men voor de tweede maal bijeenkomt, is de aangeklaagde in aanklager veranderd. „Want, beweert hij, bij de eerste bespreking heeft de eischer zoo hard gesproken, dat het kind van hem, beklaagde, daarvan is geschrikt, zoodat zijn levensgeest van hem is weggegaan, en het ziek geworden is. Hiervoor moet een boete worden betaald, anders kan de levensgeest van het kind niet tevreden worden gesteld en kan het kind niet beter worden. Dit is geheel in de gedachte van den Toradja; de aanklager wordt dus bevreesd, en laat zijn klacht vallen tegen zijn eigen vergrijp; want als hij dit niet doet, en het kind komt werkelijk te sterven, dan zal hij in nog grooter moeilijkheden geraken.

Een droom, waar of gefingeerd, wordt vaak als de aanleiding opgegeven tot een misdrijf of eene overtreding, en zulk een reden wordt als rechtsgeldige grond aanvaard. Bij kwesties over rechten op een stuk grond, weet de rechthebbende steeds urenlange overleveringen mede te deelen, die voor de Toradja's werkelijk bewijzen, dat hij recht heeft, maar die voor ons niets zeggen. Opvallend is, dat zulke rechten op gronden altijd bewezen worden met verhalen, waarin wordt medegedeeld, dat een voorvader van den rechthebbende dien grond van den oorspronkelijken bezitter heeft ontvangen als loon voor een bewezen dienst, die meestal bestaat in verleende hulp bij een oorlog.

Uit dit alles zien we, dat er heel weinig rechtszekerheid in de Toradja wereld bestond. Alles kon dienen tot bewijs en tegenbewijs, al was er ook weinig of geen verband tusschen zulk een bewijs en de eigenlijke zaak te ontdekken. Het kwam er maar op aan, dat men

nooit om een antwoord verlegen was; want hij, die niets meer wist te zeggen, werd beschouwd als overwonnen, als schuldig, zoodat hij een boete moest betalen, als hij de aangeklaagde was; of zijn eisch niet werd ingewilligd, als hij de aanklager was. Ja, in het laatste geval werd de eischer de schuldige, en moest hij betalen voor zijn „valsche” beschuldiging.

De Toradja heeft zijn eigen rechtspraak ongewild bespottelijk gemaakt in een vertelling, waarin wordt verklaard, waarom de kat de muizen steeds verdelgt, een verhaal dat over heel Midden Celebes (en ook in het geheele Westelijke deel van Indonesië) bekend is. Een kat had namelijk in een veld gejongd, en voor haar kinderen een bed gemaakt in het gras. Daar kwam op een goeden dag een hert aangerend, dat een van de kattenjongen doodtrapte (in sommige verhalen wordt gezegd, dat het hert een der jongen op het oor trapte, zoodat dit spleet; men wil hiermede de oorzaak van de veete tusschen beide dieren zoo klein mogelijk maken, waardoor de vertelling voor onze ooren nog dwazer wordt).

Poes ging er op uit om het hert tot verantwoording te roepen: „Gij zijt schuldig, hert, want ge hebt mijn kind doodgetrapt”. Het hert echter schuift de schuld van zich af, zooals een Toradja dit ook zoo handig weet te doen: „Niet ik ben schuldig, antwoordde het, maar ik heb het geklop van de boomspecht gehoord, waarvan ik ben geschrokken, zoodat ik op de vlucht ben gegaan, en uw jong heb vertrapt”. Nu ging de kat naar den boomspecht, en verweet hem, dat hij de oorzaak van den dood van haar jong was. Maar de specht had ook zijn antwoord gereed: „Ik ben niet schuldig, want ik heb geklopt omdat de vogel djindjikee een gevorkten staart heeft”. Hoe de specht hiervan geschrokken kan zijn is niet duidelijk, maar verband tusschen oorzaak en gevolg behoeft er niet te bestaan. In andere lezingen laat men den specht antwoorden: „Ik heb geklopt, omdat de jaarvogel een witten kraag draagt”, of: „omdat ik den eekhoorn heb gezien met een met bokkehaar versierde lans over den schouder”, waarmee zijn pluimstaart natuurlijk bedoeld is.

Vervolgens ging de kat de djindjikee ter verantwoording roepen, maar deze antwoordde: „Niet ik ben schuldig, maar de nggoerio-vogel, want die heeft een gelen doek om den hals, en daarom is mijn staart gevorkt”. Als de kat den nggoerio heeft verweten, dat

hij eigenlijk haar kind heeft gedood, zegt de vogel: „Niet ik ben schuldig, de krab heeft mij een gelen sarong doen dragen, want zij heeft aan beide kanten scharen”.

Nu ging de kat naar de krab, en zeide: „Het is slecht van u om aan beide kanten scharen te dragen, waardoor gij den nggoerio een gelen doek hebt doen dragen, waardoor zij den djindjikee een gevorkten staart heeft bezorgd, waardoor deze den specht heeft doen kloppen, waardoor die het hert op de vlucht heeft gejaagd, zoodat het mijn jong heeft doodgetrapt”. De krab antwoordde: „Niet ik ben schuldig, maar de muis, die heeft mijn woning geroofd, daarom draag ik aan weerszijden scharen”.

En nu komt de slotacte: de kat zoekt de muis op en zegt haar: „Gij zijt de schuld, dat mijn kind dood is, want gij hebt de woning van de krab gestolen, waardoor deze aan weerszijden scharen is gaan dragen, waardoor zij den nggoerio een gelen doek om heeft doen hebben, waardoor deze den djindjikee een gevorkten staart heeft bezorgd, waardoor de specht is gaan kloppen, waardoor hij het hert op de vlucht heeft gejaagd, zoodat het mijn jong heeft doodgetrapt”. De muis kon hierop niet dadelijk een weerwoord geven; daarmee was bewezen, dat zij inderdaad de schuldige was. De kat pakte haar daarom beet, en doodde haar. Dit verhaal is een prachtige satire op de rechtspraak der Toradja's, al is het niet als zoodanig bedoeld.

Een rechtsgeding bij de Toradja's is dus een soort van gods-oordeel. Men gaat uit van de gedachte: Degene, die in zijn recht is, wordt geholpen door de goden of de voorvaderen, en dezen zullen hem het rechte woord doen spreken. Iemand die zich vergrepen heeft aan de oude instellingen, tegen zijn billijkheidsgevoel in gehandeld heeft, zullen de goden niet helpen. Dit gevoel zit zoo diep bij den Possoër, dat hij een brutaal of onverschillig mensch moet zijn, wanneer hij zich niet inderdaad den moed voelt ontzinken om zich verder te verzetten, wanneer hij weet dat hij schuldig is.

De eerste maal dat ik van dit rechtsgevoel een diepen indruk kreeg, was toen een hoofd mij een en ander vertelde van zijne krijgsdaden. Hij had mij eerst in kleuren en geuren verhaald, hoe hij slechts van vier man vergezeld een versterking van den vijand had genomen door 's nachts over de omheining van het dorp te klimmen, en van binnen de poort open te maken. Daarna deed hij

een verhaal van een krijgstoct, dien hij met drie honderd man had ondernomen, maar toen zij bij den vijand waren gekomen, die verre in de minderheid was, waren ze niet tot den aanval overgegaan, maar onverrichterzake naar hun land teruggekeerd. Ik gaf hierover mijne verwondering te kennen, maar het hoofd antwoordde mij: „Och, we durfden niet aan te vallen, omdat wij wisten, dat we in de zaak, waaruit deze oorlog was voortgekomen, ongelijk hadden, en daarom zouden onze voorouders ons toch niet geholpen hebben, al waren we met z'n honderden”.

Op deze autoriteit der goden beriep men zich op verschillende manieren, want het kwam meer dan eens voor, dat de partijen te goeder trouw waren, en beiden meenden in hun recht te zijn. Geen van de twee deed er dan het zwijgen toe, en de zaak zou onbeslist moeten blijven, wanneer men niet vast geloofde, dat de goden tusschenbeide konden komen. In kleinere zaken, vooral waar het leden van dezelfde gemeenschap gold, nam de aanklager of eischer genoegen met eene zelfvervloeking van den verdachte. Dan riep deze de goden beneden en boven aan, en sprak den wensch uit, dat hij door een krokodil zou worden gegrepen, of door een omvallenden boom zou worden verpletterd, wanneer hij werkelijk gedaan had, waarvan hij beschuldigd werd. Maar ook wanneer het niet tot zulk een zelfvervloeking was gekomen, en den verdachte trof na een korten of langeren tijd eenig ongeluk, dan werd de schuld als bewezen beschouwd, en het ongeluk gold als de straf die hem daarvoor door de goden toegezonden was.

Andere middelen om de uitspraak der goden uit te lokken waren de godsoordeelen. Daarvan kent men er onder de Toradja's drie. Een er van werd uitsluitend toegepast bij lieden, die verdacht werden door hekserij of weerwolverij den dood van hunne medemenschen te hebben veroorzaakt. De rechterhand van den verdachte werd dan met bladeren en doeken omwikkeld, alleen de middelvinger bleef vrij. De top er van werd even in kokende damar gestoken, zoodat er zich een kapje van hars om den vingertop vormde. Was dit afgekoeld, en werd het van den vinger afgenomen, dan ging men na of deze verbrand was of niet. Was dit wel het geval, dan hadden de goden zelf den beklagde als weerwolf of heks aangewezen.

De beide andere methoden van godsoordeel worden over den

geheelen Archipel aangetroffen: het werpen met speren, en het duiken. In het eerste geval moet een vertegenwoordiger van iedere partij een speer in den grond werpen. De partij wiens speer het diepst in de aarde is doorgedrongen, hebben de goden aangewezen als in haar recht zijnde. Zoo ook bij het duiken: Degene, wien de goden zooveel adem geven, dat hij het langst onder water kan blijven, heeft blijkbaar het recht aan zijne zijde.

De vraag rijst bij ons op: Hebben de Toradja's dan nimmer ondervonden, dat degene, die door het godsoordeel in het ongelijk werd gesteld, naar hunne innige overtuiging in zijn recht was? Zeker, meer dan één verstandig hoofd heeft mij gezegd: „Het gebeurt wel, dat iemand door zijn recht verpletterd wordt”, zooals men het uitdrukt. Maar juist deze verstandige hoofden waren innig blij, dat zij in het godsoordeel een middel hadden om eene zaak uit te maken; want van een godsoordeel was geen hoger beroep mogelijk; dan hadden de goden en voorouders gesproken. Die wijze Toradja's zagen liever, dat hij die recht had, ongelijk kreeg, dan dat het in een moeilijk te beslissen geding hard om hard ging, zoodat daaruit licht een oorlog zou kunnen voortkomen.

Maar ook al was de zaak uitgemaakt, de schuld bewezen, en de boete opgelegd, dan was men er nog niet; want dwangmiddelen kent de Toradja niet in den zin, dien wij aan dit woord hechten. Wanneer iemand toegestemd heeft een bepaalde boete te betalen, zal hij die in den regel wel voldoen, al gaat er soms geruimen tijd overheen, eer deze schuld is afgedaan. Wanneer hij dit niet doet, voelt hij zich schuldig tegenover de goden, en een droom, die op zijne nalatigheid doelt, ziekte of onheil, die hij als aanmaning van hoogerhand opvat, zetten hem wel aan om zijn best te doen om het noodige bijeen te brengen tot afdoening van de op zich genomen verplichting. Is hij voor deze wenken der goden onverschillig, dan bezwijkt de schuldige soms voor het onvermoeid manen van den eischer. Maar verder kan de doorsnee-Toradja niet gaan.

Sterkere dwangmaatregelen kan alleen hij nemen, die krachtiger is dan de schuldige, dit is, die over meer leden van zijne gemeenschap te beschikken heeft dan de ander. Dan gaat zoo iemand met geweld nemen, wat hem niet goedschiks wordt afgestaan, en waarop hij recht heeft. De zwakkere heeft ook nog een middel hierin, dat hij de te eischen schuld (de niet betaalde boete) aan een sterkere

kan overdoen. Met medeweten en goedvinden van dien sterkere neemt de zwakkere zooveel van diens eigendom als de schuld van den derde bedraagt. De sterkere eischt dan tweemaal zooveel van den schuldige. Voor zulk een maatregel was men zeer bang, maar men ging er zelden toe over hem in praktijk te brengen.

De rechtspraak hing te veel af van de eigenschappen van een bepaalden persoon. Had iemand door zijn karaktersterkte overwicht over zijne stamgenooten gekregen, dan maakte hij hiervan al spoedig gebruik om het recht te verdraaien, of om zaken in mekaar te zetten, die hem voordeel moesten bezorgen. Zoo iemand kon veel aan boeten loskrijgen van zijne landgenooten, want over het geheel zijn de Toradja's gemakkelijk te overbluffen, en de denkkraft van de meesten is niet groot genoeg om het onware in schijnbaar ware redeneeringen aan te toonen. Ze geven zich dan gewonnen, omdat ze inderdaad tegen de bewijsvoering van den ander niets kunnen inbrengen, maar ze voelen toch dat er iets niet klopt, en dat de tegenstander hen onrechtvaardig beschuldigt en beboet. Zoo hoopte zich dan veel wrok op in de harten van de menschen, die „zaken” met zoo iemand hadden gehad. Wanneer hij al te brutaal het recht verdraaide, en niet eens moeite deed om den schijn te bewaren van in zijn recht te zijn, dan gebeurde het in den ouden tijd wel eens, dat men lieden van een anderen clan of stam in den arm nam om den onverlaat voor hen te dooden. Maar vaak ook was de eerbied, die zoo'n sterke persoonlijkheid den menschen inboezemde zóó groot, dat men hem niet aandurfde gedurende zijn leven. Was de rechts verkrachter overleden, dan moesten zijne kinderen het vaak ontgelden, want als er onder zijne zonen niet één was, die zijn vader in innerlijke sterkte evenaarde, dan werden die kinderen om allerlei kleinigheden in rechten betrokken, en beboet, zoodat de menschen op deze wijze terughaalden, wat de vader hun had ontnomen.

Ik hoop u met deze schets een duidelijken indruk te hebben gegeven van de rechtsonzekerheid, waarin de Toradja's vroeger verkeerden. Velen hebben dit gevoeld, en begrepen, dat daaraan moest worden toegeschreven de weinige vooruitgang in hun leven. Zoo waren er vroeger ook menschen, die de nadeelen inzagen van de communistische samenleving, die den drang in zich voelden om vooruit te komen, maar die daarin belemmerd werden door

de communistische samenleving, waardoor hun meerdere ijver en energie alleen aan de gemeenschap en weinig aan henzelf ten goede kwam. Zulke lieden zochten dan naar middelen om zich aan dien gemeenschapsgeest te onttrekken. Ze verbergden op de eene of andere manier de goederen, die zij door hun ijver hadden verkregen, en die zij niet voor de gemeenschap beschikbaar wilden stellen. Of zij vestigden zich buiten hun stam onder mensen, aan wie zij geen verplichtingen hadden.

Zoo gebeurde het dan in den ouden tijd, dat enkele verstandige hoofden tot het besluit kwamen om zich een opperhoofd te kiezen, aan wien de beslissing in belangrijke aangelegenheden kon worden overgelaten. Een hunner daartoe te verkiezen ging niet. Ze waren immers allen mensen van gelijke beweging: de een had geen autoriteit over den ander. Neen het moest een echte koning zijn, een afstammeling van de vorsten, die uit den hemel op aarde waren neergedaald, mensen die oorspronkelijk wit bloed in de aderen hadden. Van zulke vorsten had men immers gehoord, want de bestuurders van Loewoe, Bone, Goa en al de andere kleinere rijkjes van de Boegineezen en Makassaren waren immers van de hemelingen afgestamd! De Moriërs gingen naar Matano om zich een vorst te halen uit de verwanten van den Datoe van Loewoe. „Onze pinangnoten zitten bij hoopen aan de boomen en vallen af of verrotten”, zei men: „onze hanen hebben reeds lange sporen, en niemand is er om hun vleesch te eten”. Deze woorden hadden betrekking op de homage, die men gewend is aan zijne hoofden te brengen, en die gewoonlijk bestaat in geschenken van pinangnoten en hanen. „Het land is verdeeld en wij houden niet op elkaar te bevechten, vervolgden de gezanten, kom gij bij ons wonen, opdat wij onze oneenigheden aan u kunnen voorleggen”. Zoo kwam dan een afstammeling van dat vorstengeslacht naar Mori. Toen voelde men zich meer op zijn gemak. Lieden, die zich door hunsgelijken verongelijkt achtten, zochten bij den vorst recht, en al hebben zijne uitspraken de mensen niet altijd bevredigd, men legde er zich toch bij neer, als eertijds bij de beslissing door een godsoordeel.

Op dezelfde wijze ging het met het landschap Todjo aan de Tominibocht. Van hier begaf zich een gezantschap naar den vorst van Bone, die een verren bloedverwant van hem aanwees om dat landschap te verlossen van zijne rechtsonzekerheid.

Voor deze vorsten is thans het Gouvernement in de plaats getreden. We weten dat het niet door de menschen is binnengehaald. Men had er van te voren reeds genoeg van vernomen om te weten, dat het streven van het Gouvernement heel anders is dan dat, waaraan de Toradja's gewend waren. Maar toch was het verzet niet van veel beteekenis. En al die tegenstand werd alleen opgewekt door afkeer van het verrichten van heerendiensten, iets dat noodig is om het land vooruit te brengen, maar waaraan de Indonesiër nimmer gewend raakt. Wanneer deze heerendiensten niet moesten worden geëischt, zouden de zegeningen van ons bestuur heel wat meer erkend worden.

De behoefte aan een autoriteit in de rechtspraak had zich reeds geopenbaard in de hulp, die men tot beslissing van zaken aan de Zendelingen vroeg. Maar van den beginne af aan hebben dezen ingezien, dat zij niet hiertoe geroepen waren, en dat het zendingswerk schade zou lijden, wanneer zij in deze richting aan de wenschen der menschen gehoor gaven. Hoogstens komt men met ons over eene zaak spreken om te weten, welke ontvangst deze bij den Europeeschen Ambtenaar zal krijgen. Al spoedig kwam er dan ook eene rust over de menschen, toen ze merkten, dat het Europeesch bestuur onomkoopbaar is, wat met de vorsten lang niet altijd het geval was. Toen men zag, dat een hunner hoofden om verregaande knevelarij voor zes jaar verbannen werd, een straf die voor de meesten onzer menschen gelijk staat met de doodstraf, begreep men, dat het Gouvernement kleinen en grooten op denzelfden voet behandelt, en daardoor voelen ze zich zekerder in hun bestaan.

Natuurlijk werd in de eerste plaats het houden van godsoordeelen verboden. Men had daaraan ook geen behoefte meer, en ik weet niet, dat men tegen dit verbod gezondigd heeft. Mij is daarvan slechts één geval bekend geworden, en wel van een distriktshoofd, dat in den ouden tijd tot de menschen behoorde, die het recht graag ten eigen bate aanwendden. De aanleiding dat de man het godsoordeel heeft doen spreken, was een zaak tusschen twee lieden, die beiden op denzelfden buffel aanspraak maakten. Zoo het toepassen van het godsoordeel in eenig geval vergeeflijk ware, dan was het in dit. Het was inderdaad moeielijk meer uit te maken, aan wien het dier toebehoorde, en verstandige Hollanders zouden in zulk een geval

de zaak ook beslissen met kruis of munt. De toenmalige Bestuurder van Posso begreep dit ook, maar toch werd de man vrij streng gestraft voor dit feit, naar mijn inzien terecht, want de Toradja kan zelf niet beoordeelen, in welke gevallen zoo'n middel vergeeflijk is, in welk niet. Hij moet weten, dat het voorgoed niet mag.

Maar het gevoel van rust en zekerheid dat men krijgt door de autoriteit van het Hoofd van bestuur, kan weer worden verstoord, wanneer de vertegenwoordiger van het Gouvernement het rechtsgevoel van de menschen niet bevredigt. Of met andere woorden: wanneer hij zoo weinig zich in den gedachtengang en in de denkbelden van de menschen kan verplaatsen, dat hij uitspraken doet, die de menschen niet voldoen. Wij hebben een Bestuurder gehad, die niets over zijn kant liet gaan, en streng optrad, maar die toch allerwege bij de menschen gezien en bemind was. Een van de voornaamste redenen daarvan was, dat hij bij iedere zaak zich trachtte in te denken in de beweegredenen, die de schuldige tot de daad had gebracht, en dit in verband met de Possosche gewoonten, waaromtrent hij zich steeds liet inlichten. In geschillen tusschen twee personen nam hij niet alleen een beslissing, maar hij legde aan hem, die in het ongelijk werd gesteld uit, waarom hij niet in zijn recht was. Zelfs hij die geen gelijk gekregen had, was dan toch bevredigd, want hij voelde zijn ongelijk. Wanneer deze Bestuurder de overtuiging had, dat iemand onopzettelijk een misslag had begaan (en dit gold vooral overtredingen van bestuursbepalingen), dan ging hij niet aanstonds over tot straffen, maar hij liet het eerst bij een waarschuwing.

Koppensnellen werd natuurlijk dadelijk verboden. Maar de lust, ja de drang er toe, was in de eerste jaren van ons Bestuur niet dadelijk overwonnen. Eens gebeurde het in 1907, dat twee patrouilles soldaten in Mori overvallen en afgemaakt waren. De daders wisten, dat hun daad niet ongestraft zou blijven, en om het aantal schuldigen aan deze daad zoo groot mogelijk te maken, stuurde men van de afgeslagen hoofden der gedooide soldaten naar verschillende dorpen. Er waren er die zulk een geschenk niet wilden aannemen, maar anderen deden het wel. Dan werd het hoofd in den dorpstempel gebracht, de trommen werden bijna onafgebroken geroerd, met krijgskreten en gezang maakte men zich vroolijk over de verslagenen, en op deze wijze werden de gesnelde koppen aan

de in den tempel wonende geesten, de zielen der verslagen stamgenooten, opgedragen.

Hieraan had ook Taripa, de hoofdplaats van het landschap Onda'è meegedaan. Dit mocht niet ongestraft blijven. Maar hoe moest dit gebeuren? Moest het hoofd verantwoordelijk worden gesteld voor dien hoon, het Gouvernement aangedaan? Maar onze Bestuurder wist wat een hoofd bij de Toradja's beteekende: hij gaf wel leiding aan de zaken, maar alleen in die zaken, die de overige dorpsbewoners wenschten. Men had het toegezonden soldatenhoofd dan ook niet aangenomen, dan na algemeen onderling overleg. Het heele dorp moest worden gestraft. Maar hoe kon dit gebeuren? Want een boete, ware deze opgelegd, zou alleen op de vermogenden hebben gedrukt. Onze Bestuurder vond het middel: In de dorpstempel was het kwaad gedaan: den dorpstempel moest men afbreken. De straf was gevoelig, maar ieder erkende er de juistheid van, en er was geen kwaad bloed gezet.

Aan het dooden van heksen moest dadelijk een einde gemaakt worden, maar dit was ook niet gemakkelijk. Aan het periodiek uittrekken naar den ervvijand om daar koppen te halen, heeft men na de komst van het Gouvernement nooit meer gedaan. De vrees voor de voorouders, die aan hunne nakomelingen de opdracht hadden gegeven voor dit werk, bestond niet meer, want hun gezag was overgegaan in de handen van het Gouvernement. De voorouders waren immers niet in staat geweest hen tegen de soldaten te beschermen. Nu gold dus het gebod van het Gouvernement, en dat zeide: Niet koppensnellen! En men behoefde het niet te probeeren ook, want waarheen men ging in het land, overal was immers de Koempania. Men zou er dus dadelijk inloopen. En zoo kon men dan op Koninginnefeesten te Malili zien hoe Posso-Toradja's samen met hun ervvijanden, de To Kinadoe, gezellig en broederlijk deelnamen aan de volksspelen, en onder veel vroolijkheid hunne krachten tegenover elkaar beproefden in touwtrekken en dergelijke oefeningen.

Maar geen heksen meer terecht mogen stellen! Dit beteekende: Zich kalm laten vernietigen door een schepsel, dat het op den dood van zijne medeschepselen heeft aangelegd! Dit was te veel gevergd. Een bewijs hoe diep dit geloof aan heksen en weer-

wolven er bij de menschen inzit, is dat men het in de eerste jaren van ons bestuur nog verscheidene malen gewaagd heeft, verdachte personen te dooden, omdat men in zoo'n mate op de algemeene instemming rekende, dat men niet bang was, dat het geval verraden zou worden. De gevallen, die aan het licht zijn gekomen, zijn dan ook alle verraden door lieden, die zich op de schuldigen wilden wreken: Eene vrouw was boos op haar man, omdat hij een tweede vrouw wilde nemen, en zij verried, dat hij een vrouw die van hekserij werd beschuldigd, had gedood. Dit had de gevangenneming van verschillende personen ten gevolge. En dezen weer, hopen op vermindering van straf, verrieden, dat enkele maanden geleden een heel gezin uit zeven menschen bestaande, op beschuldiging van hekserij was uitgemoord. Zoo raakte de gevangenis te Posso vol menschen. Onze Bestuurder trachtte zich als gewoonlijk weer in te denken in den toestand dezer lieden, en toen kreeg hij de overtuiging, dat alleen de lastgevers zwaar gestraft moesten worden, maar dat de schuld van de uitvoerders van het bevel, een 40-tal lieden, veel geringer moest aangeslagen. Dezen waren meeren-deels jonge mannen. Enkelen waren de schoonzoons van de lastgevers. Wanneer zoo iemand had geweigerd aan de moordpartij deel te nemen, zou hij eenvoudig van zijne vrouw gescheiden zijn geworden, want de man woont bij de vrouw in huis, en de schoonouders hebben groote macht over hem. Daarbij hebben de Toradja's de overtuiging, dat wanneer men iets uitvoert op last van een ander, alle verantwoordelijkheid voor rekening van den lastgever komt. Al deze overwegingen leiden tot het besluit om die schare van uitvoerders van den moord slechts met één jaar te straffen.

Er kwam bij dit vonnis nog een andere overweging. Personen die tot niet meer dan één jaar veroordeeld zijn, worden niet naar eene andere plaats overgebracht. Die veertig jonge mannen mochten dus te Posso hun straf uitzitten. En dit is een zaak van belang. Er zijn maar weinig slechte Toradja's. Dit wil niet zeggen, dat ze beter zouden zijn dan Europeanen. Maar hun maatschappij is nog zoo eenvoudig, geeft nog zóó weinig gelegenheid tot slechte daden, dat de minder goede eigenschappen van sommige karakters nog geen aanleiding hebben gehad zich te ontwikkelen. Wordt nu een Toradja die niet slecht is, gedeporteerd, dan komt hij in aanraking met werkelijk slechte karakters, die het zijne bederven, en hij komt

als een slecht mensch terug — wanneer hij zijn straftijd ten minste overleeft, want de meesten hunner sterven in den vreemde, en dit is misschien maar het gelukkigste.

De slaverij mocht in het nieuwe regime niet geduld worden.

De slaven kregen de gelegenheid zich voor f 60 vrij te koopen. Maar men deelde den bestuurder mede, dat men zijne slaven zonder meer de vrijheid gaf. Dit was een slimme zet van de Toradja heeren, want met vrijverklaren hadden zij het in hun hand den toestand te laten, zooals hij was. Als iemand eene som had gestort om zich vrij te koopen, zou hij sterk staan tegenover zijn vroegeren heer. Langzamerhand kwam aan het licht, dat er in de verhouding van vrijen en slaven werkelijk weinig veranderd was, en nu en dan werden zaken voor den Bestuurder gebracht, die gevolgen waren van dien onveranderden toestand. Gevallen van mishandeling werden verdedigd met de woorden: „Hij is mijn slaaf”. In zulk een rechtsgeding kwam ook nu en dan aan het licht, dat een slaaf door zijn heer werd geëxploiteerd. De eerste opwelling van onzen Bestuurder was daaraan dadelijk en voorgoed een einde te maken. Hij zou zijne ondergeschikte beambten de bewoners van ieder dorp goed laten registreeren, en met dwang de slaven uit de huizen hunner meesters verwijderen. Maar hij dacht zich weer in, wat daarvan de gevolgen zouden zijn; hij onderzocht de toestanden zooals ze werkelijk waren. En toen werd het hem duidelijk, dat hij vele slaven geen dienst zou bewijzen door hen met geweld van hun heer te scheiden. Vooral in de landen, waar van oudsher een slavenstand heeft bestaan, zooals in de landschappen Onda'è en Lage, zijn de slaven niet alleen de ondergeschikten, maar veelal ook de armen. Aan de heeren behooren de sagoebosschen toe, en wanneer het rijstveld van den slaaf mislukt, mag hij zonder eenige vergoeding van de sagoeboomen van zijn heer nemen. Wanneer de band tusschen hem en zijn meester verbroken werd, zou hij met moeite aan den kost komen. De heer springt bij met geld voor de belasting, en ook nog andere geringer dingen geniet de slaaf voordeelen van zijn heer. De diensten die de slaaf daarvoor in de plaats aan zijn heer bewijst, zijn gewoonlijk niet zwaar; in elk geval wegen hem die lichter dan het verlies van zijn bestaanszekerheid. En daarom besloot onze bewindsman geen uitvoering te geven aan zijn voorgenomen dwangmaatregel; maar hij bepaalde zich er toe om overal bekend te ma-

ken, dat voormalige slaven hun heeren mochten verlaten, als ze dit wenschten; dat de heeren zouden worden gestraft, als zij dit hun slaven beletten; verder bepaalde hij er zich toe bij het behandelen van rechtszaken duidelijk uit te doen komen, dat het Gouvernement geen onderscheid maakt tusschen vrijen en slaven. Op deze wijze komt de Toradja-maatschappij langzamerhand in een nieuwe phase. Een nieuw geslacht groeit op, dat niet die kloof ziet tusschen vrijen en voormalige slaven, en zonder schade aanbrengende schokken zijn de Toradja's een schrede vooruit gebracht op den weg der ontwikkeling.

Zeër vele zaken worden den Bestuurder voorgelegd uit het huwelijksleven. Maar het huwelijksrecht der Toradja's is zoo geheel anders dan het onze. Wat heel veel moeite veroorzaakt in de zich langzaam vervormende maatschappij is, dat de man bij zijne vrouw moet inwonen. De menschen houden zich stijf vast aan dit gebruik niet alleen, maar ook de jonge vrouwen zelf willen niet van verandering weten. Ze voelen instinctmatig, dat deze instelling haar behoud is, dat deze gewoonte haar de goede positie bezorgd heeft, die ze nu in de maatschappij bekleeden. Maar de dorpen zijn klein, en dit noodzaakt de mannen vaak in eene andere plaats eene vrouw te zoeken, waardoor ze gedwongen zijn van domicilie te veranderen. Maar hierdoor is het wel voorgekomen, dat een overigens bekwaam dorpshefde zijn betrekking heeft moeten neerleggen, omdat zijne vrouw niet met hem naar zijne woonplaats wilde gaan. Wanneer een distriktshoofd benoemd wordt uit eene andere plaats dan die waar hij moet wonen, dan kan de man deze betrekking alleen aanvaarden, wanneer ook de ouders zijner vrouw genegen zijn met hem te verhuizen, tenzij dat de beide echtelieden op een leeftijd zijn gekomen, dat zij op hunne beurt de lakens uitdeelen, en de naaste bloedverwanten van de vrouw overleden zijn.

Evenwel, met de benoeming tot bestuursbetrekkingen, onderwijzer, opzichter en dergelijke treedt de moeielijkheid minder aan den dag. De eer aan de betrekking verbonden, het vaste salaris, en de overweging, dat de meesters van het land die personen roepen, bewegen de menschen vaak tot toegeven in deze. Maar tegenover elkaar blijft men op zijn stuk staan. Dan komen voor den Bestuurder zaken als deze: Een man verlooft zich met eene weduwe onder voorwaarde, dat zij hem zal volgen naar zijn dorp. Maar als

het er op aankomt, zegt de familie tot den man: „Neen, gij moet bij ons komen wonen”. De man verzet zich en zegt „De Vrouw heeft mij beloofd, dat zij mij zou volgen”. „Dat kan wel zijn”, zegt de familie der vrouw, „maar de adat gebiedt u hier te komen”. „Dan verbreek ik mijne verloving”, besluit de man. „Dat kunt gij doen, zegt de partij van de vrouw, maar dan moet gij de boete betalen, die op de verbreking van de verloving staat”. Dat wilde de man niet; hij beriep zich op de voorafgemaakte afspraak, de tegenpartij hield zich aan de adat. Wat moet nu de Bestuurder doen? Zal hij op het Westersche recht steunende, en met den wensch om verandering in de genoemde adat te brengen, den man gelijk geven? Maar dan is er een antecedent geschapen, waarop vele anderen zich zullen beroepen, en deze moederrechtelijke adat, die zooveel goed gedaan heeft naast de kwade gevolgen, die haar vergezellen, zou met ruwe hand vernietigd worden, zeer tot schade van de gezonde ontwikkeling dezer maatschappij. Onze Bestuurder was wijs, en hij koos een middenweg, waardoor beide partijen bevredigd werden en de huwelijksadat in tact bleef.

Ik wil ten slotte nog een punt noemen: de bestemming der boeten. In de oude Toradja maatschappij moet de schuldige een boete betalen om de schade, die door hem is aangericht te herstellen, of om het rechtsgevoel van den beleedigde te bevredigen. Die boete is dan voor den eischer of aanklager. De gevaren aan dit wraaksysteem verbonden zijn groot, maar de ambtenaar, die zomaar alle boeten aan het landschapsbestuur zou willen laten vervallen, zou geen goed doen. De menschen moeten langzaam in het denkbeeld worden opgevoed, opdat ze zich er aan wennen kunnen, dat de boeten beschouwd moeten worden als een straf voor het inbreuk maken op de inzettingen van de gemeenschap (het landschap), en dat ze dus aan haar behooren. Dat hierdoor de neiging bestreden wordt, waaraan men zich vroeger graag overgaf, om door het provoceeren van kwaad rechtszaken te scheppen, ten einde daaruit voordeel te trekken. Uit die neiging is het gezegde geboren: „Zijn beboetingen zijn zijn akkers”. De gewone Toradja vindt zijn levensonderhoud in de opbrengst van zijn akkers, maar de persoon op wien de pas genoemde uitdrukking wordt toegepast, zoekt zijne inkomsten in hetgeen hij anderen door zijn onophoudelijk beboeten kan afnemen.

Onze wijze Bestuurder dacht er niet aan de bestemming der boeten met èèn slag te veranderen. Dit zou niet alleen het rechtsgevoel van deze menschen ten hoogste kwetsen, maar dit zou den Toradja's alle belangstelling in het recht doen verliezen. Waarom recht te zoeken, wanneer we de schade toch niet vergoed krijgen, want ook moreele schade wordt naar het voelen der Toradja's door stoffelijke middelen vergoed. Ook hierin ging onze wijze Bestuursambtenaar verstandig te werk: een deel van de boeten werd ingehouden voor het landschap, en dit was naar het gevoelen der menschen ook geheel in den haak, want ook in den ouden tijd nam de oudste van de gemeenschap, die had medegewerkt om den eischer gelijk te doen krijgen, een deel van de boete, die de beklaagde te betalen had. Soms wordt een deel van de boete in de kas van het dorp gestort. Bestaat deze boete in geld, dan worden daarvoor werktuigen gekocht, die door de heele gemeenschap gebruikt worden; is het een buffel of een varken, dan wordt dit dier geslacht bij gelegenheid van de uitvoering door de gemeenschap van eenig werk van algemeen belang: bij het aanleggen van een waterleiding van groote afmeting, of het vleesch er van moet dienen tot verhooing van de feestvreugde bij het algemeene oogstfeest. Op deze wijze worden de Toradja's opgevoed in de gedachte, dat het recht niet mag gezocht worden met de bedoeling er voordeel mee te behalen.

Ik zou nog voort kunnen gaan voorbeelden te geven hoe voorzichtig men moet zijn met recht te spreken in eene maatschappij, die zooveel van de onze verschilt, en waardoor de Bestuurder er toe zou kunnen komen om schromelijk onrechtvaardig te zijn, terwijl hij in de meening verkeert recht te doen. Een groot nadeel voor de rechtspraak bij volken als de Toradja's is de voortdurende wisseling van bestuursambtenaren. Ieder hunner brengt zijn eigen gedachten over rechtspraak mede. Ieder hunner blijft zichzelf gelijk, in welk deel van den Archipel hij ook geplaatst wordt. Maar wij, die jarenlang achtereen onder hetzelfde volk arbeiden, die zien hoe verschillende Bestuurders het recht handhaven, en welken invloed die verschillende houding op de menschen heeft, zijn in staat de verkeerde gevolgen daarvan op te merken.

Ik heb zooeven een Bestuurder geschetst, wien het er om te doen was werkelijk recht te spreken. Niettegenstaande zijne groote

strengheid, was ieder aan dezen man gehecht. Allerlei middelen werden besproken, waardoor men hem voor Midden Celebes zou kunnen behouden, toen er ernstig sprake van was, dat hij heen zou gaan. Hij is een groote zegen voor het land geweest.

Maar ook andere beelden gaan aan mijn geest voorbij. Ik zie iemand voor mij met een kort dik boek onder den arm; een man die de menschen nauwelijks liet uitspreken; wiens eerste woord bij iedere aanklacht was: „Dat is artikel zooveel!” Waarna het boek van onder den arm te voorschijn kwam, en uit het strafwetboek het bedoelde artikel werd voorgelezen. Dan volgde een forsche slag op het gesloten boek met de woorden. „Als een ambtenaar dit niet kent, is hij geen goed bestuurder”. Dit beeld gaat slechts vluchtig voorbij; een paar jaar later was deze man wegens onbekwaamheid uit den dienst ontslagen.

Ik zie een ander beeld voor mij van een man met een zeer sterken wil, een groote energie en werkkraft. Iemand om respect voor te hebben; iemand, die in eene maatschappij aan de Westersche gelijk, een eervolle plaats zou innemen. Maar bij de Toradja's deed hij eer kwaad dan goed, want de mogelijkheid van een ander recht dan dat hetwelk hij aanhing, bestond niet. Dat er andere beweegredenen en aanleidingen voor daden zouden bestaan, dan hij er aan toeschreef, motieven, voortkomende uit eene geheel andere denkwereld, dan de zijne was, dat kwam niet in hem op. De Possoërs moesten zijn als hij: even stipt en correct; ze moesten even ijverig zijn als hij; ze moesten dezelfde zedelijke beginselen hebben als hij. En omdat hij zag, dat dit niet zoo was, liet hij het straffen regenen, die op zichzelf rechtvaardig waren, maar in verband met de omstandigheden tot onrecht werden. Omdat hij zag, dat er aan de rechtspraak van de hoofden een en ander ontbrak, ontnam hij hun die, trok haar geheel aan zich; maar daardoor was zij zoo goed als vernietigd, want men verzweeg de zaken liever, dan dat men voor allerlei dingen tientallen Kilometers ver moest loopen naar de hoofdplaats.

Toen een onzer bekwame bestuurders eens eene zaak met mij besprak, waarin hij een beslissing had te nemen, en hem uit den loop van het gesprek bleek, dat er veel meer achter zat, dan hij had vermoed, slaakte hij de verzuchting: „Wat is besturen toch moeilijk!” Dat is het inderdaad voor hem, die werkelijk het recht zoekt

van de menschen, die aan zijne leiding zijn toevertrouwd, voor iemand, zooals ik dien in den eersten bestuursambtenaar schetste. Niet moeielijk is die taak voor hem, die alleen zijn eigen begrippen van recht in toepassing brengt.

Van ons zendelingen, wordt terecht geëischt, dat wij met eerbied zullen staan tegenover den overgeleverden godsdienst van hen, aan wie wij het Evangelie brengen. Het geestelijk goed, dat de Indonesische volken, zelfs de meest primitieve, van hun vaders hebben geërfd, is van groote waarde; het is de openbaring van het zoeken van den mensch naar het onzienlijke, overeenkomstig den aard en den aanleg, en den graad van ontwikkeling van het volk. Wij willen voor hen de geestelijke goederen, die wij bezitten, in dien vorm aanbieden, die hen dieper in de godsgedachte kan inleiden. Maar dit moet met omzichtigheid geschieden, en vooral met eerbied.

Maar niet minder eerbiedwaardig is het rechtswezen van een volk, omdat iedere uiting er van in nauw verband staat met de hoogte van ontwikkeling zijner maatschappij, en ieder voorschrift nauw samenhangt met zijn godsdienstige overtuiging. Willen wij als koloniseerende mogendheid werkelijk een zegen voor de Indonesische volken zijn, dan hebben wij hun niet oude rechtsinstellingen te brengen, die ook weder een gevolg zijn van de Westersche inrichting van de maatschappij en van onze moreele en godsdienstige overtuiging, maar dan zullen wij van het bestaande recht uitgaande de menschen langzamerhand opleiden tot hogere rechtsbegrippen.

De Bestuursambtenaar behoort met schroom het volk te naderen, waarover hij recht heeft te spreken. Hij moet overal zijn licht opsteken om zijne fouten zoo gering mogelijk te doen zijn. Na 32 jaar in Indië te hebben gearbeid kan ik zeggen, dat de Bestuursambtenaren, die nu een goeden naam hebben, en die een zegen zijn geweest en nog zijn voor de volken die zij besturen, zich nooit hebben geschaamd om in de meeste dingen eerst ter schole te gaan bij het volk, waarover hun macht was gegeven; dat zij ook met ervaren zendelingen overleg pleegden om tot meer helderheid te komen ten opzichte van den weg, dien zij hadden te gaan.
